

УДК 011/016:37.013(477)(045)
DOI: 10.24144/2524-0609.2020.46.120-123

Розман Ірина Іллівна
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедра англійської філології та методики викладання іноземних мов
Мукачівський державний університет
м.Мукачево, Україна
rozmanii@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4951-0074>

СТАНОВЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ ТА БІОБІБЛІОГРАФІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. Актуальність проблеми полягає у тому, що тільки наприкінці ХХ століття розпочалось відновлення із небуття безліч імен відомих і менш знаних педагогів, учених, освітян, які спричинилися до розвитку національної освіти і педагогічної думки. Це активізувало переосмислення їхніх ідей і творчої спадщини та вивчення велетенського пласту знань і досвіду з національно-орієнтованих позицій, на основі нових методологічних підходів. У зв'язку з цим виникає можливість до створення умов використання фактографічних, бібліографічних та біобібліографічних матеріалів, теоретико-методологічних положень для розвитку педагогічної біографістики. Мета статті полягає у аналізі становлення педагогічної бібліографії та біобібліографії в Україні. Методологічну основу дослідження становлять науково-теоретичні аспекти, компоненти, концепти, які визначають стратегію, логіку, інструменти його організації і проведення: поняття і категорії педагогіки, загальної біографістики, інших галузей знань, які забезпечують предметне вивчення і адекватне трактування життєвого шляху, творчого доробку, суспільної діяльності педагогічних персоналій. Проблема, яка висвітлена у статті, ставить питання використання комплексу загальнонаукових, історико-педагогічних, міждисциплінарних, спеціальних біографічних методів: аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування і конкретизація, ідеалізація і формалізація, узагальнення і порівняння. Як результат дослідження зазначено, що при формуванні різновидових матеріалів української педагогічної бібліографії і біобібліографії наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. використано структурно-типологічний, проблемно-хронологічний та інституційний підходи. Саме вони орієнтують нас на створення структури та історико-тематичний аналіз різних видів педагогічних видань, розвиток основних жарів педагогічної біобібліографічної інформації. Вони дають можливість з'ясувати роль наукових і громадських чинників у цьому процесі.

Ключові слова: біобібліографія; бібліографія; педагогічна біографістика; дослідження.

Вступ. Радикальні зміни, які відбуваються у суспільній свідомості та гуманітарній сфері України, відбулись на перетині 80 – 90-х рр. ХХ ст. Саме в той час розпочалось відновлення із небуття безліч імен відомих і менш знаних педагогів, учених, освітян, які спричинилися до розвитку національної освіти і педагогічної думки. Це активізувало переосмислення їхніх ідей і творчої спадщини та вивчення велетенського пласту знань і досвіду з національно-орієнтованих позицій, на основі нових методологічних підходів. У зв'язку з цим виникає можливість до створення умов використання фактографічних, бібліографічних та біобібліографічних матеріалів, теоретико-методологічних положень для розвитку педагогічної біографістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визнаним організаційно-методичним центром розвитку педагогічної бібліографії стала Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, діяльність якої відображена у наукових, методичних і бібліографічних студіях та Національна академія педагогічних наук України. «За останні десять років в Україні відбулися значні зрушення в науково-інформаційному забезпеченні розвитку вітчизняної педагогічної науки, освіти та практики, в чому важливу і вагомую роль відіграли Національна академія педагогічних наук України (далі – НАПН України) та ДНПБ України ім.В.О.Сухомлинського, заснована у її складі наприкінці 1999 р. як всеукраїнський галузевий інформаційний центр, головною метою якого є науково-інформаційне забезпечення розвитку вітчизняної педагогічної науки, освіти та практики первинними та вторинними документами у традиційній та електронній формі, задоволення інформаційних потреб учених і практиків галузі та інших категорій користувачів, які навчаються або за-

ймаються загальною та спеціальною самоосвітньою діяльністю» [1, с. 365].

Підтвердженням того, що дослідження з вивчення педагогічної біобібліографії було неможливим, є наукові дослідження завідувача відділу Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О.Сухомлинського Л.Пономаренко: «З утворенням незалежних суверенних держав радянську систему педагогічної бібліографічної інформації було зруйновано, а за роки розбудови незалежної України створення власної системи бібліографічних посібників гальмувалося як матеріальними проблемами, так і недостатнім рівнем науково-методичного забезпечення мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України» [4, с. 63].

Реалізацію численних ініціатив і проєктів щодо формування бібліографічного фонду про життєдіяльність визначних педагогів і освітян України та світу висвітлюють тематичні випуски «Наукових праць» Державної науково педагогічної бібліотеки України імені В.Сухомлинського. Зокрема, перший з них, що з'явився 2008 р. був присвячений науково-інформаційному забезпеченню освітянської галузі України [5, с.240].

Метою статті є аналіз становлення педагогічної бібліографії та біобібліографії в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять науково-теоретичні аспекти, компоненти, концепти, які визначають стратегію, логіку, інструменти його організації і проведення: поняття і категорії педагогіки, загальної біографістики, інших галузей знань, які забезпечують предметне вивчення і адекватне трактування життєвого шляху, творчого доробку, суспільної діяльності педагогічних персоналій.

Виклад основного матеріалу. Українська пе-

дагогічна наука закономірно поповнюється новим потоком різновидових наукових студій, що, таким чином, дозволяє формування та становлення бібліографії та біобібліографії педагогів. Гуманітарні науки меншою або більшою мірою теж залучаються до зазначеного процесу. Зрушення, які відбулися у соціально-політичному, інтелектуальному, культурному плані зі здобуттям державної незалежності України, змінили характер діяльності бібліотечних установ: вони піднесли їх на якісно новий рівень та відкрили принципово нові можливості розвитку та вдосконалення.

Для уникнення різного тлумачення і визначення предмету дослідження, спираючись на доробок українських і зарубіжних науковців, окреслимо його базові дефініції. Під бібліографією (з грецької мови – «книжка», «пишу») розуміємо галузь знань про книгу або інший бібліотечний документ. З позицій нашого дослідження її основні завдання вбачаємо у виявленні, обліку, описі, систематизації і якісному аналізі творів друку; складанні на цій основі бібліографічних посібників, які спрямовують пошук та використання друкованої продукції з науковою, освітньо-виховною, іншою метою; розробці засад і методів бібліографування друкованих творів учених-педагогів і освітніх діячів; організації бібліографічної діяльності освітніх у наукових установ у цьому напрямі тощо [5, с.233].

А біобібліографія – різновид бібліографії, який вже об'єднується з бібліографічною інформацією про творчий доробок педагога та літературу або іншу бібліографічну інформацію про особистість. Взаємозв'язок з педагогічною біографістикою очевидний: бібліографія є доміантною складовою і чинником, що визначає процес дослідження персоналії (особистості). Це знаходить вияв у використанні синонімічних поняття «біобібліографія» слово-сполучень «авторська бібліографія», «персональна бібліографія».

Біобібліографічні джерела мають певні ознаки об'єктів: інформацію про них певних авторів; студії про вивчення педагогічної спадщини, бібліографічні і небібліографічні посібники. Вони узагальнюються у біобібліографічні (персональні бібліографічні) посібники, словники, покажчики, списки.

Водночас, освітньо-педагогічна біобібліографічна інформація може бути складником бібліографічних видань більш ширшого змісту: зокрема, календарів знаменних і пам'ятних дат; галузевих і тематичних бібліографічних покажчиків, які створюють основу для організації і розвитку наукових досліджень та освітнього процесу.

Створення саме біобібліографічних і довідково-інформаційних видань, як складової інформативного поля педагогічної науки, дозволяє орієнтуватися у галузевих і міжгалузевих студіях та визначати її надбання і прогалини, віхи й перспективи розвитку. Для реалізації цього завдання необхідно використовувати спеціальні методи бібліографування, які складають систему підходів, способів і форм організації практичної бібліографічної діяльності з вивчення, оцінки і аранжування документального матеріалу у бібліографічну інформацію (художню).

При вивченні цього процесу також спираємося на методи бібліографічного огляду, контент-аналізу, критичного аналізу, які дозволяють з'ясувати його динаміку та інші характеристики. Утім, перший мета-бібліографічний посібник з педагогіки з'явився поза межами радянської України. Ним стала підготовлена Євгеном Пеленським праця «Українська педагогічна бібліографія» з розділом «Бібліографія педагогічних

бібліографій», що спершу була надрукована у 5, 6-7, 8 числах часопису «Рідна школа» за 1935 р., а 1939 рр. – окремою брошурою. Автор зібрав, систематизував і описав 183 назви праць книжкового і статейного формату, що побачили світ з 60-х рр. XIX ст. на різних українських землях. Вона не претендує на вичерпаність, але дає доволі чіткі уявлення про стан, характер, змістову спрямованість україномовної наукової, науково-популярної, дидактичної літератури, тож, гадаємо, саме її появу можна вважати символічним початком української національної педагогічної бібліографії.

Аналіз розвитку педагогічної бібліографістики радянського періоду дає підстави стверджувати, що за час 20-30-х років XX ст. у видавничо-інституційному ракурсі справа була вже монополізована центральними радянськими установами і розвиток відбувався у руслі російської педагогіки з окремими вкрапленнями національного.

Це підтверджує «систематичний покажчик книжкової і журнальної літератури з питань народної освіти» «Педагогічна бібліографія за 1917-1924 рр.» (у шести книгах), що виходив у Ленінграді. Спершу інформація систематизувалася за трьома розділами («Загальні питання шкільної справи», «Шкільна справа в С.С.С.Р», «Соціальне і комуністичне виховання»), а згодом її структура змінювалася. Вивчення матеріалів показало, що попри загальносоюзний статус, доробок педагогів України, практично, ігнорувався: у той час, як доволі ретельно фіксувалися публікації з російської периферії, зустрічаємо лише окремі статті з часопису «Просвітництво Донбасу» («Просвещение Добаса») та кілька десятків праць, виданих у Києві, Харкові, Одесі тощо [5, 235-236].

Ситуація принципово не змінилася за сорок післявоєнних років. Розвиток педагогічної бібліографії в СРСР позначився виданням у 1950 – 1965 рр. Державною науковою бібліотекою педагогічної освіти ім. К. Д. Ушинського «Література по педагогічним наукам і народній освіті» (65 випусків). У 1967, 1970 і 1973 рр. з'явилося три томи «Педагогічної бібліографії», що систематизували бібліографічну продукцію, відповідно, за 1924 – 1930, 1931-1935, 1936-1940 рр. [3].

Такі умови формування педагогічної бібліографії в Україні призвели до обмеження систематизованого доробку відомих педагогів, передусім А.Макаренка і В.Сухомлинського. При цьому, в силу пануючої ідеології, діяльність вчених представляли як «російських науковців», що сприймалося як синонім «радянських», але ніде не зазначалось, що саме українські вчені-педагоги.

Зокрема, у виданих в 1959, 1978 і 1988 рр. під егідою АПН РРФСР до 70-ої, 90-ої і 100-ої річниць бібліографічні покажчики, присвячені А.Макаренку досить повно репрезентували його творчу спадщину та літературу про життєдіяльність і досвід застосування ідей педагога у теорії і практиці виховання. Сам А.Макаренко характеризувався як «чудовий педагог-практик, визначний теоретик педагогіки», що «одним із перших... спромігся у дійсності довести, що на справжні успіхи у справі комуністичного виховання спроможний колектив однодумців, об'єднаних загальною ідеєю і підготовлених методологічно» [2, с. 43].

Порівняно з цими посібниками, біобібліографічні покажчики, які були видані в Україні, виглядають набагато «скромніше», бо, зрештою, вони з'явилися не як результат планової діяльності академічних інституцій, а з ініціативи регіональних бібліотечних установ. Як приклад, відзначимо укладену в 1968 р.

працівниками Львівської державної наукової бібліотеки «бібліографічну пам'ятку», в якій на 11 сторінках подаються описи творів А.Макаренка в українських перекладах і наукова література про його діяльність [2].

Творчу спадщину В.Сухомлинського розглядають як важливі здобутки української радянської педагогічної біобібліографії і відбувається систематизація, яка розпочалася відразу після його смерті.

У 1973 і 1976 рр. за допомогою великої роботи співробітників Кіровоградської обласної наукової та Львівської обласної науково-педагогічної бібліотек було підготовлено, в основному, на даних їхніх фондів два присвячених В.Сухомлинському бібліографічних покажчика. Саме ці спроби опрацювання 20-ти річної спадщини українського педагога та літератури про його життя і стали першими цеглинами у формуванні сухомлиністики в Україні.

Особливо необхідно зауважити, що за допомогою дружини Ганни Іванівни та доньки Ольги Василівни було підготовлено біобібліографію, що з'явилися у 1978 і 1987 рр. [6]. Ними репрезентовано найповніші переліки видань творів В. Сухомлинського та було започатковано систематизацію досліджень про вченого-педагога, зокрема й тих, що з'являлися за межами України. Основу другого видання складала укладена О.Сухомлинською картотека з понад три тисячі найменувань. Дослідницька робота має чітку структуру: вісім розділів, поділені на підрозділи, за хронологічним і видовим принципами фіксували 2211 видань. Ґрунтовно опрацьовано допоміжний апарат, який складається з алфавітних покажчиків художніх та педагогічних творів В. Сухомлинського, наукових студій радянських і зарубіжних авторів про нього та газетних видань, що містять статті про діяльність педагога [7]. Цей досвід справив вагомий вплив на подальший розвиток педагогічної біобібліографії в Україні.

Серед інших бібліографічних праць радянського періоду нас цікавлять покажчики відомих літераторів, які займалися активною просвітницькою і педагогічною діяльністю, писали підручники і твори для дітей молодшого віку.

У фундаментальному виданні «Іван Франко. Бібліографічний покажчик, 1956-1984», де в окремих розділах «Педагогічні погляди І. Франка», «Твори І.Франка для дітей і про дітей» розкривається доробок письменника в окремо взятих сферах. До наших днів цікавить наукове товариство бібліографічний покажчик, присвячений І.Блажкевич. У ньому міститься повний перелік виданих до 1980 р. творів знаної дитячої письменниці та анотації критичних матеріалів про її творчість.

У першій половині 90-х рр. ХХ ст. розпочався новий етап розвитку педагогічної бібліографії в Україні саме завдяки масштабним зрушень, які відбулись у дослідженні педагогічних персоналій. Відтак цей процес прискорився через оновлення бібліографічного інформаційного ресурсу на основі електронних технологій.

Цьому процесу слугувало створення програм, які фіксують інформацію в електронній (цифровій) формі та зберігають її, передавати за допомогою периферійних пристроїв або через мережу Інтернет, зумовлюють введення в дію у 2006–2007 рр. нових стандартів, вимог і правил складання бібліографічного запису і опису (ДСТУ) [3].

В основу нашого аналізу проблеми формування і розвитку різновидових матеріалів української педагогічної бібліографії і біобібліографії наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. покладено структурно-типологічний, проблемно-хронологічний та інституційний підходи. Саме вони орієнтують нас на створення структури і історико-тематичний аналіз різних видів видань, розвиток основних жарів біобібліографічної інформації. Вони дають можливість з'ясувати роль наукових і громадських чинників у цьому процесі.

Джерелами пошуково-репродуктивної роботи стають каталоги і картотеки центральних та обласних наукових і універсальних бібліотек, мегабібліографічні посібники, які постійно інтегрують потік бібліографічної інформації, літописи книг і періодичних видань.

Нагромадження біобібліографічної інформації є одним із основних видів для довідникових посібників, присвячених відомим педагогам, ученим, творчо-працюючим освітянам. Для них є характерним вузький галузевий або міжгалузевий характер, які містять дані про особи з різних сфер знань і суспільної-політичної діяльності, та відображають еволюцію методологічних засад евристичної та аналітичної роботи у цьому напрямі. Зокрема, вони стають конкуренцією між «традиційною» друкованою продукцією та новітніми електронними носіями інформації.

Національна парламентська бібліотека України продовжила реалізацію започаткованого 1971 р. мегапроекту проекту «Бібліотекознавство бібліографія України» (у 1991 – 2015 р. з'явилося 89 випусків), які містять інформацію про літературу з питань бібліографії і книгознавства, рецензії на окремі видання, статті з періодичних видань тощо. На регіональному (обласному) і галузевому рівнях відповідну діяльність проводять наукові універсальні і профільні бібліотеки та спеціалізовані наукові установи [5, с.239].

Викладений матеріал дозволяє зробити наступні **висновки**: організаційна структура національної бібліографічної справи стає важливим підґрунтям для інституалізації педагогічної бібліографії в Україні. Вона здатна розвиватись на галузевому і міжгалузевому рівнях шляхом роботи спеціалізованих державних установ і видань. Зокрема, Книжкова палата України ім. Івана Федорова і Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського постійно спрямовані реалізувати системні проекти з видання бібліографічних посібників: щорічник «Метабібліографія України», який охоплює весь підготовлений матеріал публічними бібліотеками і, також, усі види бібліографічно довідникових видань.

Перспективи подальших досліджень полягають у тому, що завдяки системній цілеспрямованій діяльності бібліотек освітніх і наукових закладів посилюється позитивна тенденція щодо серійного видання педагогічних тематичних бібліографічних покажчиків. Актуальними рисами реферованих проектів є предметно-практична орієнтованість, що виявлятиметься у тематичному відборі наукової і навчально-методичної педагогічної літератури. Позитивною, але не завжди виразною перспективою, є тенденція інтегрування у педагогічну бібліографію доробку представників інших галузей знань, що збагачує її змістову наповненість, сприяє розвитку міжпредметних зв'язків тощо.

Список використаної літератури

1. Доркену А.М. Інформаційний ресурс «Видатні педагоги України і світу» Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О.Сухомлинського в контексті розвитку суспільства знань». *Українська біографістика зб. наук. пр.* Київ, 2012. Вип. 9. С.365.

2. Макаренко А.С. К 100-летию со дня рождения: указ. лит. о жизни и деятельности / сост. А.В.Жилина и др. Москва: Педагогика, 1988. 56 с.
3. Педагогическая библиография. 1967–1995. Т. 1: 1924–1930 / сост. В.А.Ильина и др. Москва: Просвещение, 1967. 770 с.
4. Пономаренко Л. Аналіз системи бібліографічних видань України з питань педагогіки і психології (2005–2009 рр.). Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В.І.Вернадського. Київ, 2011. Вип. 31. С.63.
5. Розман І.І. Українська педагогічна біографістика (друга половина ХХ-початок ХХІ століття): монографія. Ужгород : РІК-У, 2020. С.233–240.
6. Сухомлинский В.О.: библиогр. / сост. А.И.Сухомлинская, О.В.Сухомлинская. Київ: Радян. шк., 1987. 256 с.
7. Сухомлинский В.О.: библиогр. / сост. А.И.Сухомлинская, О.В.Сухомлинская. Київ: Четверта хвиля, 2008. Вип. 1. 402 с.

References

1. Dorkenu, A.M. (2012). Informatsiynyy resurs «Vydatni pedahohy Ukrayiny i svitu» Derzhavnoyi naukovy-pedahohichnoyi biblioteki Ukrayiny imeni V.O.Sukhomlyns'koho v konteksti rozvytku suspil'stva znan'» [Information resource «Outstanding teachers of Ukraine and the world» of the State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine named after V.O.Sukhomlinsky in the context of the development of society of knowledge». *Ukrainian biography*, 9, 364–378. [in Ukrainian].
2. Makarenko, A.S., & Zhylyna, A.V. (Eds.). (1988). *K 100-letyuu so dnya rozhdenyua: ukaz. lit. o zhyzny y deyatel'nosti* [To the 100th anniversary of his birth: decree. lit. about life and work]. *Pedagogy*. [in Russian].
3. Ylyna, V.A. (Ed.). (1967). *Pedahohycheskaya byblyohrafiya. 1967–1995. T. 1: 1924–1930* [Pedagogical bibliography. 1967–1995. Vol. 1: 1924–1930]. *Prosveshcheniye*. [in Russian].
4. Ponomarenko, L. (2011). Analiz systemy bibliografichnykh vydan' Ukrayiny z pytan' pedahohiky i psykholohiyi (2005–2009 rr.) [Analysis of the system of bibliographic publications of Ukraine on pedagogy and psychology (2005–2009)]. *Scientific works of Nat. Library of Ukraine named after V.I.Vernadsky*, 31, 63–75. [in Ukrainian].
5. Rozman, I.I. (2020). *Ukrayins'ka pedahohichna biohrafistyka (druha polovyna XX-pochatok XXI stolittya)* [Ukrainian pedagogical biography (second half of the XX-beginning of the XXI century)]. RIK-U. [in Ukrainian].
6. Sukhomlynskaya, A.Y., & Sukhomlynskaya, O.V. (Eds.). (1987). *Sukhomlynskiy V.O.: byblyohrafiya* [Sukhomlinsky V.O.: bibliography]. *Radyanska shkola*. [in Russian].
7. Sukhomlynskaya, A.Y., & Sukhomlynskaya, O.V. (Eds.). (2008). *Sukhomlynskiy V.O.: byblyohrafiya* [Sukhomlinsky V.O.: bibliography]. Issue 1. *Cgetverta Khvylya*. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 03.10.2020 р.

Стаття прийнята до друку 07.10.2020 р.

Rozman Iryna

Ph. D.(Pedagogy), Associate Professor
Department of English Philology and Teaching Methods of Foreign Languages
Mukachevo State University
Mukachevo, Ukraine

FORMATION OF PEDAGOGICAL BIBLIOGRAPHY AND BIOBIBLIOGRAPHY IN UKRAINE

Abstract. The urgency of the problem is that only at the end of the twentieth century began the restoration of many names of famous and lesser-known teachers, scientists, educators, who contributed to the development of national education and pedagogical thought. This intensified the rethinking of their ideas and creative heritage and the study of a huge layer of knowledge and experience from a nationally oriented standpoint, based on new methodological approaches. In this regard, there is an opportunity to create conditions for the use of factual, bibliographic and biobibliographic materials, theoretical and methodological provisions for the development of pedagogical biographies. The purpose of the article is to analyze the formation of pedagogical bibliography and biobibliography in Ukraine. The problem highlighted in the article led to the use of a set of general scientific, historical and pedagogical, interdisciplinary, special biographical methods: analysis and synthesis, induction and deduction, abstraction and concretization, idealization and formalization, generalization and comparison. Thus, the formation of pedagogical bibliography and biobibliography in Ukraine is due to the fact that they aim to accumulate information about the lives of prominent teachers. The life and work of famous scientists and teachers have a great creative heritage. You study their possessions and see many innovative ideas. At the beginning of the XXI century, a biobibliographic retrospective index becomes the main one. It becomes a priority personal direction in the study of biographies of teachers. The study of the biography of a teacher in recent years has become almost a leading area of domestic scientists. As a result of the research it is noted that the formation of various materials of Ukrainian pedagogical bibliography and biobibliography in the late XX - early XXI century. structural-typological, problem-chronological and institutional approaches are used. They guide us to create a structure and historical and thematic analysis of different types of pedagogical publications, the development of the main heat of pedagogical biobibliographic information. They provide an opportunity to determine the role of scientific and social factors in this process.

Key words: biobibliography; bibliography; pedagogical; biography; research.